

Сестри Річинські. Том 3

КУПИТИ

Перед нами - завершальна частина сімейної саги «Сестри Річинські». У центрі сюжету - п'ять сестер, які після смерті батька-священника опиняються сам на сам з реальним життям, поза звичним побутом, на такому хиткому містку між минулим і непевним майбутнім, де в усьому доводиться робити складний вибір.

У третьому томі сестрам не вдасться уникнути ідеологічних і політичних перипетій, на тлі яких розгортається буремне історичне полотно; а проте кожна з них проявить надзвичайну силу духу й протистоятиме на позір безвихідним обставинам і знайде власний шлях у майбутнє.

III

ІРИНА ВІЛЬДЕ

СЕСПРИ РІЧИНСЬКІ

ВІХЛА

Ірина Вільде

СЕСПРИ РІЧИНСЬКІ

РОМАН

У 3-х томах
Том 3

Книга друга
Частина друга

віхблa
Київ · 2024

У старостві на посаді референта від справ політичних працював колишній товариш Ілаковича ще з гімназії Евзебій Квасниця. Батько його, податковий службовець, був з поцтивих^[11] русинів, а мама — польська шовіністка, так що вже в осььмому класі Зибцьо підписувався «Квасьніцкі». Шляхи їхні розійшлися після закінчення гімназії. Не бачилися вони близько тридцяти років, коли три роки тому Квасницького призначено референтом від справ політичних при нашівському старостві.

Ясна річ, обидва панове спершу не впізнали один одного, а згодом, переконавшись взаємно в тому, що вони є власне вони, тактовно врахували дію часу і заговорили на «ви». Тим самим при першій зустрічі був визначений характер їх взаємовідносин: чемно, але здалека. Проте скоро обидва вони, хоч і кожний по-своєму, зрозуміли, що з минулим не так легко розквитуватись. Не змогли стати собі заново зовсім чужими. Розуміли, що від тих давніх залишилося їм право на деяку інтимність, яке вони поки що тримали в запасі, лише зрідка або дуже скупо користуючись ним.

Для Ілаковича Зибцьо був своєю людиною у старостві. Отець Сидір не робив секрету з того, що референт від справ політичних у старостві — його колишній товариш по гімназії. Це дозволяло йому заходити до кабінету Квасниці без того, щоб стягати на себе будь-яке негарне підозріння. Для Ілаковича Квасниця, чи то пак Квасьніцкі, був першоджерелом всяких політичних концепцій урядового табору.

— А, прошу, прошу, заходьте, отче каноніку. Чим можу служити? Чому завдячую візит шановного ксьондза?

Цікаво, що обидва панове колись у юності були однакові ростом і статурою. Тепер Зибцьо розтовстів і, розплившись вшир, наче змалів, а Ілакович зберіг давню свою стрункість і підтягнутість.

Ілакович не був настроєний для жарту.

— Мені треба з вами серйозно поговорити.

— Що трапилося знову? — відразу змінив тон і поставу референт.

— Для вас нічого нового, — витягнув Ілакович з бічної кишені ряси зім'ятий перший номер «Волі Покуття». — Ви, думаю, читали...

— Аякже ж. Я ж візував.

— І дозволили, пропустили таку наклепницьку статтю на католицьку церкву? Ви — католик і політичний діяч?

Зибцьо весь час притакливо кивав головою. Погоджувався з отцем Сидором чи кепкував собі з нього?

— Я чекаю вияснення, а ви притакуєте мені. Як це розуміти?

Зибцьо почастував гостя цигаркою.

— Ах, коханий мій ксьондзе каноніку. Пригадує собі ксьондз, як у сьомому, а може, в шостому класі я не вмів зробити вправи на турніку, а Сидорко Ілакович виконував її блискуче? Як я, пся крев, завидував тобі тоді! А учитель гімнастики ще підлив оливи до вогню: «Бери приклад, учись в Ілаковича».

— Що ви хочете тепер цим сказати?

— Хочу повторити слова покійного нашого вчителя, тільки у переставленому порядку: «Сидорку, вчися у Зибця».

— Я перепрошую, але я не зовсім розумію цієї... алегорії. Я все ще про статтю в цій газеті. Ви ж знаєте: «Верба флягунт, скріпта манент»^[12]. Ви краще від мене знаєте, які тепер напружені відносини між українцями і поляками... На жаль, усі спроби доброї волі до примирення, всі концепції згоди і порозуміння лопнули. І католицька віра — це єдиний сьогодні мостик, що може злучити наші народи. Тому підривати той мостик, я вважаю, — це каригідна, антидержавна, коли хочете, робота. Не міститься мені в голові, пане референте, як ви могли пропустити такий пасквіль на католицьку церкву, яка становить

муровану опору всієї держави, — я не знаю, як це розцінювати... Я просто зовсім нічого не розумію.

Квасьніцкі далі притакував головою за кожною фразою Ілаковича.

— Найперше, Сидорку, ти помиляєшся, друже, прошу пробачення за фамільярність. Так, прошу ксьондза. Ксьондз глибоко помиляється, коли вважає, що непорозуміння між українцями і поляками поглиблюються. Коли б так було, то було б ще добре. Я зараз дам докази ксьондзу канонікові на протилежне, — він підняв шторку стінної шафи і, не шукаючи довго, під означеним шифром вийняв клаптик надрукованого паперу. — Прошу, хай ксьондз прочитає, — подав Ілаковичу нелегальну комуністичну листівку, вказавши місце пальцем. — «Ми, українські селяни, солідаризуємося з страйками, які вибухають на території всієї Польщі, бо боротьба польських селян — це наша боротьба». От ксьондзові і «прірва» між поляками і українцями. Будемо відверті, Сидорку, ти приїхав до мене стривожений не так загрозою католицькій церкві, як власним інтересам. («Звідки він знає?») А я мушу стояти на сторожі державних інтересів.

— Я розумію. Але у твоїм випадку державні інтереси і твої утотожнюються. Не стане Польщі такої, як вона тепер, не буде і тебе на цьому місці.

— Слічне!^[13] Може й такої посади не бути, але поляком я залишуся сьак чи так. Я на своїй землі.

— Як то? — знервувався Ілакович. — Як то? Станіславщина — це польська земля?

— А ксьондз канонік не знали про це? Це мені подобається! Це майже гумористика! Тоді я дозволю нагадати ксьондзу, що ще з 1340 року поляки огнем і мечем завоювали ці землі. Але що це я, правник, маю вчити історії ксьондза. Та, повертаючи до попереднього, я вважаю, що на моїй польській землі завжди

знайдеться місце і праця для поляка, незалежно від суспільного і державного ладу країни...

— Таж ваш батько був українцем, Квасниця!

— Ксьондз наївний, як новородок. Ніколи пан Квасниця не був українцем. Був собі поцтивим русином, прошу ксьондза. А це колосальна різниця. Але я, цвішен унс гезагт^[14], не думав, що ксьондз так перечулені на національній точці... Куди вже далше йти, проше ксьондза, вчора, вчора на загальних зборах державних і магістрацьких службовців Нашого — ксьондз розуміє, — в мене під боком, була прийнята резолюція, в якій сказано буквально таке: «Теперішнє зниження голодної зарплати широких мас (службовці Нашого — широкі маси! — чують ксьондз?) показує, що зрівноважити бюджет хочуть коштами тих мас». І що мені робити з власними службовцями? Що ти, Сидорку, зробив би на моїм місці? Звільнити поголовно з роботи чи задобрити їх... поголовними подарунками? І що найсумніше, що в тій масі, яка виступає проти власного уряду, всього... сім процентів русинів, перепрошую, українців... А про скандал на зустрічі посла з виборцями у Вишні, гадаю, ксьондз добре поінформований. Небувалий, безпрецедентний у моєму повіті випадок, щоб виступ ундівського посла закінчився... з волі маси, антидержавними резолюціями. Або, прошу, такий діаманцік, — він вийняв із сховку синій папірець і став читати польською мовою: — «Коли кажуть тобі “польський Львів” — це значить, що ти повинен ненавидіти робітника українця і єврея, з якими тебе з’єднує спільна боротьба за хліб і працю, що мусиш боронити польську окупацію на землях українського народу, це значить, що маєш допомагати повалити владу пролетаріату на Радянській Україні. Чи національне пригнічення українських мас дає тобі хліб і працю, дає тобі свободу? Ні. Зміцнює твою неволю. Польський пролетаріат не може визволитись без одночасного визволення з-під ярма окупації поневолених народів». Як

це подобається ксьондзу? Це вже не ваші, а наші комуністи домагаються, щоб признати Львів українським. Хоч яко батько фюрера нашівських націоналістів... Як же ж там мається пан Славек? Бачив я якось вашу невістку. Окладкувата кубіта. Імпозантна!

— Пане референте, — Ілакович порожевів аж до вух, — я не прийшов сюди слухати похвал на свою невістку. Я прошу відповісти мені на моє запитання: як мені розуміти факт, що ви пропустили таку антикатолицьку статтю? І взагалі, що це має означати? Новий курс у політиці? Кокетування з лівими?

— А якщо я відповім ксьондзу, що цього вимагає вища державна рація, то ксьондз задовольниться такою відповіддю?

— Змушу, — Ілакович був ображений, розчарований і — нове відчуття — сповнений тривожної непевності. Залишив кабінет референта, заледве попрощавшись з його господарем.

¹¹ Лояльних.

¹² «Слова відлітають, написане залишається» (лат.).

¹³ Чудово! (польськ.).

¹⁴ Між нами кажучи (нім.).

У коридорі отець Ілакович ніс у ніс зіткнувся з маклером Суліманом, який теж мав справу до референта від справ політичних.

— Ов, і отець канонік тут, — нахабно посміхнувся (а тон, а тон який!) Суліман, перший простягаючи Ілаковичу свою мавпячо довгу руку.

Коридорчик, в якому вони стали, був такий вузький і похмурий, що Ілакович не міг утриматися від маклера на належній дистанції і змірити поглядом нахабу від ніг до голови так, як він на це заслуговував. Що за безпардонність! Що за нечуване зухвальство! Проте, наче ведений чужою волею, отець Сидір простягає назустріч свою руку, яку Суліман, за єврейською звичкою, тисне досить недбало.

— Я хочу сказати... щось я давненько не бачив отця каноніка. Перестали шановний отець заходити до...

До Ілаковича донеслося, начеб маклер вимовив: «До нас».

— Куди я не заходжу? — непорозуміло спитав Ілакович. Не міг знати, кого має на думці Суліман під тим «нас».

— Я кажу, щось не заходять отець канонік до панства Річинських.

— Мені інакше причулося, Суліман.

— А як інакше, то що?

Ілакович зарожевівся (відчув, як шкіра на голові стала гаряча) і на мить замовк. Хвилину завагався, як йому поступити: покласти край недопустимій розперезаності маклера, просто повернувшись спиною до хама, чи вдати, ніби нічого незвичайного в його поведінці й не помітив. Рішився на останнє.

— А звідки ви знаєте, чи буваю, чи не буваю у панства Річинських?

— Ну, що значить, звідкіль я знаю? А хто має знати? Як я там буваю і не бачу отця каноніка, то я можу на зіхер^[15] сказати, що отець канонік там не буває. Ну, хіба то така висока філософія.

— Правда, філософія невелика. Чекайте, Суліман, — прийшла нова думка Ілаковичу, і він відтягнув маклера вбік, а одночасно гудив самого себе: «Що я роблю? З ким я вдаюся у інтимну розмову?» — Як же ж це розуміти, що ви часто буваєте у панства Річинських? Чого? Не хочеться мені вірити, щоб моя братова, пані добродійка Олена Річинська, заступала свого покійного чоловіка і продовжувала в його імені вести гандлеві справи з вами.

Суліман мав такий вигляд, начеб заздалегідь був приготований на таке питання. У всякому разі, не думав, що відповісти на нього.

— Чому зараз пані добродійка Річинська? Звідки? Ві кімт вrone ін ді кляткес?^[16]

— Звертаю вашу увагу, Суліман, що порівняння не зовсім на місці.

— Що значить не на місці. Це прислів'я, а не порівняння, прошу отця каноніка. Хіба я посмів би порівнювати паню добродійку до ворони? Скоріше вже, ну, до... голубки, що, ні? А чого отець таке питають, коли добре знають, що з пані Річинської такий гешефтсман, як з мене балерина?

— Значить, маєте справу з котроюсь з панночок... Чого ви смієтесь, Суліман?

— Мені стало смішно, як отець спитали, чи я маю діло з котроюсь з панночок...

— Киньте глупі жарти, Суліман. Що ви собі кінець кінцем дозволяєте? Я радив би вам... не забуватися... Я думав, може, панна Зоня схотіла в якісь гешефти встрявати.

— Панна Зоня? Чому якраз панна Зоня? А може, — посміхнувся загадково Суліман, — може, тут про такий гандель розходиться, що отець канонік за голову схопляться, коли дізнаються...

Загадковість мови маклера щораз більше дратувала отця Сидора.

— Досить пусто язиком молоти, Суліман. Я взагалі сьогодні щось не впізнаю вас. Ви часом не хильнули трохи шабасівки, ге? Давайте

покиньмо дурну розмову, я хочу сказати (слово «порадитись» не пролізло Ілаковичу крізь горло), хочу спитати, вірніше, вас, як би ви на те дивились, коли б я захотів придбати собі домик у Нашому так на сорок-п'ятдесят тисяч?

— Ну, що за питання. Як треба, то зробиться, отче канонік. А як там з цукровнею? Дехто з дооколичних пахтярів запитує, чи на другий рік сіяти їм цукровий буряк?

— Не знаю, — мовби забувшись, попав отець Ілакович в інтимний, звірливий тон, — боюся, що замаринував я свої гроші в цементі, і камені, і... на фундаменті залишиться. Не ті часи. Ви це добре знаєте. Ви, — свідомо скривив душею, — може, й краще за мене знаєте, яка тепер політична ситуація.

— Ну, а на кам'яницю в місті — то що? То не ті часи? Як підуть, прошу ксьондза, ті часи, то заллють і міста, і села.

Знову укол страху, від якого місцями шкіра затерпла. Що має маклер на думці?

— Я думав би поки що підшукати якусь підставну, розуміється, на сто процентів певну особу. А пізніше «купив би» я в себе будиночок і заінтабулював на ім'я сина.

Суліманові заграли очі.

— Думка перша кляса, аби я такий здоровий був! Я й не гадав, що в отця каноніка такий хвит^[17] до інтересів. Але один варунок^[18], прошу отця.

Скоробило Ілаковича в нутрі, що маклер набирається зухвальства ставити йому умови, тому спитав з насмішкою, розтягуючи під його манеру слова:

— **Цікаво... цікаво...** які умови поставить **Суліман** отцю Ілаковичу?

— Ой краще би отець заховали свою іронію для кого іншого, аби я такий здоровий був, що правду кажу. Але якщо отцю в дійсності

цікаво, то Суліман може сказати. Чому би ні? Тією підставною особою буду я, Рафаїл Суліман.

— Ви? — зробив жест рукою Ілакович, начеб збирався заткати рота маклерові. Взяв Сулімана за лікоть і відвів у бічну відногу коридора. — Ви?!

— А чому би не я? Тепер такі часи, прошу отця каноніка, що я можу ручатися тільки за себе. Мене називають королем нашівської біржі. Ой, вей мір з таким королівством і з такою біржею... Але маю там кількох своїх людей, то правда. Однаково ручатись можу тільки за себе. Ну, але що я буду себе рекламувати. Скоро отець канонік і без реклами переконаються, що так буде найкраще... Є справи, які не повинні виходити поза фамілійне кулко.

— Як ви сказали? — вдруге в розмові з маклером вдарила отцю Сидорові кров до голови.

— А отець канонік хіба не чули? Нащо робити ще раз ту саму роботу? Я все сказав.

— Я хотів вам дати нагоду справити ваш ляпсус. Ви або випили, або при гарячці, Суліман. Ви комплектно забуваєтесь, городите одні дурниці!

— Що значить дурниці? Я не на амвоні, перепрошую отця... я маклер, а маклер не має права говорити дурниці. Що я сказав, то я сказав. Я знаю, що я сказав, а отець канонік хай тлумачить собі по-своєму. Що? Як у талмуді: написано одно, а кожний тлумачить собі, як йому вигідно... — наче граючись збентеженням Ілаковича, просторікував Суліман, розтягаючи склад за складом. — Я знаю, що отець мають гарну звичку після сніданку проходжуватися і роздумувати. Ну, будуть отець мати ладний темат для роздуми, — схаменувшись, що зайшов задалеко, прийняв покірну поставу і докінчив іншим голосом: — А щодо дімка в Нашому, то дуже файно

подумано. Краще не можна, прошу отця каноніка, але тільки — підставна особа. І так морги отця декому мулять очі...

— Ви... може, щось чули, — почував, як по-дурному видає себе перед маклером, але страх начеб осліпив його.

— А що я міг чути? Революції у краю ще, слава Богу, немає. Що люди говорять. Отець людей знають, де люди не говорять. На кладовищі. А взагалі, навіщо паничеві стільки поля? Для кінської ферми не треба багато...

Простий натяк на Орісю та її кінські інтереси мало що остаточно не вивели з рівноваги отця Сидора. Впору згадав, хто він, а хто той, що перед ним.

— Добре, Суліман, подумаю, а тепер будьте здорові, — відійшов з закладеними руками назад.

Суліман посміхнувся диявольськи йому вслід.

Отець Сидір одним красчком ока вловив гримасу на обличчі маклера.

«В чому справа?» — по раз третій за такий короткий час тьохнуло тривожно серце отця Ілаковича.

Баламутна думка, що Суліман може мати якийсь вплив на хід подій, які стосуються його, Сидора Ілаковича, безпосередньо, і для того йому треба запобігати ласки маклера, обплутала отця Ілаковича, наче павутиння.

А що мали б означати ті недвозначні, грубі натяки на його зажилі стосунки з родиною покійного Аркадія?

Докоряв собі, що давненько не бував там. Може, дійсно коїться щось за його спиною, а він у нічому не освідомлений.

Покрутившись по ринку, зайшовши до аптеки і перекусивши в єдиній українській ресторації, отець Сидір подався на вулицю Куліша до Олени Річинської, хоч, правду казати, треба було б йому насамперед заскочити на Джерельну до Безбородьків.

Був майже задоволений, коли дізнався від Марині, що в хаті немає нікого, крім неї. Панни порозбігалися, а їмосць з доктором Гуком пішли до панства докторів на Джерельну.

— То добре, і я піду туди. Бувай здорова, Мариню, — пустився до хвіртки, але завернувся і спитав без обиняків: — Чого той Суліман крутиться коло вас?

— А, він несповна розуму, прошу вуйця («І ця зі мною, як з рівним! Що за фатальний день сьогодні?»). Я кажу їмосці, а вони сміються і не вірять.

— А як ти помітила, що він несповна розуму? Як?

— А хоч би таке, прошу отця. Приходить він до нас перед самим обідом... а отець знають... панна Зонця гнівалася б на мене, що таке кажу, але то нема що... я говорю, як є... отець можуть здогадуватися, які в нас тепер обіди... але прийшов чоловік на сам обід, годиться і його запросити до столу. Аби вам хоч раз сів і з'їв разом з нами — ні... Не, сяде собі в куточку і лише пантрує, з якого тареля їсть панна Неля, бігме, правда... а потім не дасть мені того тареля вже в руки взяти... попросить шматок хліба і вилиже його, ніби собака. Раз, ще як Слава була дома, намовили Нелю залишити на тарелі кусник солонини з гуляшу... І що отець повідять на це? З'їв і солонину... Ой, я думала, що ми лопнемо зі сміху. А їмосць ще перечаться зі мною, що йому нічого не бракує... він о... о... — покрутила пальцем по виску.

Так, інформація про його майбутнього спільника не була з надійних.

Справді, що за фатальний день сьогодні з самого ранку!

¹⁵ З певністю (нім.).

¹⁶ Як потрапляє ворона в клітку? (євр.).

¹⁷ Тут: здібність (польськ.).

¹⁸ Умова (польськ.).

Теофіл Безбородько спроквола став набирати віри, що щаслива зірка не покинула його назавжди і хоч відпливла тимчасово вбік, та й далі світить йому, хай і тьмяно.

В той холодний ранок після пошлюбної ночі дізнав сумної певності, що разом з його сподіваннями на безжурне життя вмерли і згинуть і мрії, ба й сама охота прагнути чого-небудь взагалі.

Проте минуло трохи більше, ніж пів року, як доктор Теофіл Безбородько знайшов розраду душі для себе там, де ніколи й не гадав її подибати. Справляло йому дику, до нічого не прирівняльну насолоду бути свідком Катерининою страху перед Суліманом.

Ох, як класично боялася вона маклера! Та бо й мала чого! Суліман гроші дав, а товару за них не отримав.

Маклер, знаючи добре, що Катерина не в спроможності повернути йому зразу таку суму грошей, настоював що раз, то агресивніше: Неля або гроші!

Тепер він не хотів любощів, а руки Нелюськи (про серце буде мова по шлюбі!).

Рафаїл Суліман захотів серйозно женитись на панні Річинській. Від трьох місяців він був мало не щоденним гостем на Джерельній.

Катерина принизилася до того, що стала ховатися перед маклером. Вона, докторова Безбородькова!

Та ба! Тільки Філько зачував його голос, зараз виходив маклерові назустріч і ласкаво запрошував досередини. Заводив Сулімана (візити пацієнтів переносив на наступний день, якщо не були то селяни) до так званого салону, садовив на парадне місце навпроти дверей, сам уможувався у лінивцю^[19] збоку, чекаючи нетерпеливо початку спектаклю. Через служницю просив зайти пані докторову. Вираз його

обличчя говорив без слів: будь ласка, заходь, жіночко, я все вже приготував!

Запалював цигарку, витягувався у лінивцю (що за благодійне відпруження для нервів!) і насолоджувався діалогом Катерини і Сулімана, ніби грою знаменитих артистів. Обидва партнери були справді варті одне одного!

Сьогодні завітали до Катерини Олена, доктор Гук, вуйко Зенко, якого не бачила з дня похорону батька, забігли дівчата, але вона всіх покинула в їдальні, аби, не дай Боже, не знатурити^[20] маклера.

Безбородькові, який не так давно сам перебував у подібній ситуації (ах, Клара, Клара!), легко було вжитися у настрій Катерини. І саме тому, що він так добре розумів її, мав тим більшу насолоду від спектаклю. Ви хотіли впіймати мене в сильце, панно Річинська, і самі заплутались в сітях? Прекрасно! Це дає підставу сподіватися й такому безвіркові, як я, що існує космічна, — вам, як дочці священника, буде більш дохідливо сказати «божа», — справедливість на світі.

Змучена не зовсім нормальною вагітністю і візитами маклера, Катерина рада була б наслати на голову Сулімана всі нещастя. Хай би він виїхав за океан або попав під нашівський поїзд, взагалі зник, вмер, розплився у повітрі чи перетворився на кішку.

Так повинно було статися, якщо б на світі існувала божа справедливість.

Тим часом маклер стирчав у кріслі навпроти неї і коли навіть мовчав, то однаково вимагав.

Катерина, готова до оборони й атаки водночас, цим разом чекала, аж її мучитель почне першим.

Яких вона не мала б зобов'язань супроти Рафаїла Сулімана, все ж таки не вона в нього на Кінській, а він у неї на Джерельній, в її салоні, квартирі.

Поголоску, що її розпускала Мариня, буцім у Рафаїла не все в порядку з головою, сприйняла Катерина як єдину реальну можливість для свого спасіння перед небажаним партнером. Правда, вона сама (на жаль!) не помічала нічого такого, що потверджувало б здогад Марині. Гаряче прагнучи його підтвердження, стежила тепер з запертим віддихом за кожним словом маклера, кожною його гримасою і жестом. На превеликий сум, не знаходила нічого втішного для себе. Суліман мав залізну логіку, перед якою мусила пасувати й Катерина. Проте вона не здавалася.

— Я вам говорила, Суліман, і тепер говорю, що ми... я вам дуже вдячна за вашу допомогу. Ми... я... вам цього ніколи не забуду, можете бути певні...

Маклерові не сходила з обличчя сумна, іронічна усмішечка.

— Я вже раз казав пані Катрусі, а тепер можу повторити — жалко мені, чи що? — що мені ні до чого вдячність пані Катрусі. За кого мене має пані докторова, запитую? Що значить вдячність в інтересі? Цей товар серед нас, маклерів, не має жодного вальору... Вдячність! Це смішно. І не до лиця, пані Катруся мене розуміють, і не до лиця ні пані Катрусі, ні Суліманові. Як це називається по-інтелігентному? Сентимент? Пані Катруся і сентимент? Кіт би з того сміявся! Фе. Що за смішний, що за незносний коктейль!

Безбородько простягнувся вигідніше у лінивцю. Спектакль заповідався досить цікаво, чорт візьми!

Катерина намагалася не дати себе вибити з зайнятої позиції. Повторяла в думці, як слова молитви: «Я в себе, а не в нього. Господарем тут ми, а не він. Це Джерельна, а не Кінська».

— Ви ж не хлопчик, Суліман, і мусите зрозуміти, що зараз, у цій хвилині, завтра, **такої** суми, яку ми вам винні, вилупити з коліна не годні. Почекайте рік... може, й менше. Так, Фільку? — звертається

Катерина до чоловіка, щоб дати пізнати тому бовдурові, мовляв, кінець кінцем справа стосується не тільки її однієї.

Той хам, пан доктор, вдає з себе глуху тетерю: дивиться їй нахабно у вічі й хоч би бровою тобі повів! Відповідає за нього маклер, який прекрасно здає собі справу з того, що пан доктор Безбородько просто-напросто бавиться нервами своєї дружини.

— Чого би то я питав пана доктора? При чому тут пан доктор? Як ми з панною Катериною Річинською ішли на зговор, то пана доктора не було поміж нами. Так чи ні? То навіщо нам пан доктор тепер? Пані Катруся мені пропонує чекати рік на мої гроші... А що б то було, якби я був тому рік запропонував таке саме пані Катрусі? Не всякі гроші люблять чекати, пані Катрусю... Якби гоноровий борг пана доктора Мажарина міг чекати рік, то панна Славця, аби Суліман такий здоровий був, давно була б уже панею докторовою. Якби борги доктора Безбородька могли чекати, то... що я буду багато говорити, коли пані Катруся самі розуміють... докторовою Безбородьковою була б сьогодні інша з сестер Річинських... Чого пані Катруся так іритується? В її стані то не дуже безпечно... я говорю правду, і пані докторова знає, що я говорю правду. В чім справа?! І ще знаєте, пані докторова, що вам скаже Суліман? Він вам скаже, що гроші потрібні людині, яка їх не має. А коли чоловік гроші має, то що воно таке, ті гроші, що так псують людям нерви? Папірці, і все. Що я робив би з тими грішми, якби ви їх мені тепер виставили на стіл? Клозет виліпити, аби мені було веселіше на троні сидіти?

— Фільку! — з розпачем вигукнула Катерина. — Ти чуєш, що він собі дозволяє? Чого мовчиш?

Безбородько кліпнув маклерові, щоб той відповів і цим разом за нього.

— Що значить, чи пан доктор чують? А чому мали б не чути? Пан доктор, слава Богу, при здорових змислах. Чи пан доктор чує? Хі...

хі... пан доктор має собі кіно з нас, а пані докторова питає, чи пан доктор чує? Ух, мені аж сміятися треба з такої комедії... Тепер я скажу пані Катрусі... Пані докторова чує мене? Чує? То я прошу слухати, що каже Суліман: Рафаїлові ваших грошей не треба. Буде Нелька моя жінка, я ваше зобов'язання спалю на шабасовій свічці. Згорять всі ваші клопоти... підуть з димом. То буде добре, правда? Що мені гроші? Суліман має гроші. Це страшенно смішно... Мої євреї якби чули, що Суліманові гроші ні по чому, то пейси рвали б собі з сміху. «Маклеру не потрібні гроші» — хто таке видав? Але так єсть. Та за **свої гроші** я хочу мати те, чого хочу... За такі гроші, що вклав у ваш інтерес, пані докторова, я міг би мати паненку з Варшави... пальчики облизувати. І теж католичку, і теж цурку ксьондза, хіба що ілегіміті торі^[21]. Але нащо Суліманові того? Нащо мені паненка з Варшави, коли моє серце хоче Нелюськи?

Катерина вже не переконує, а просить:

— Але зрозумійте, що це неможлива річ, Сулімане.

— Що значить — річ? Суліман хоче живої дівчини, а не речі...

— Це неможливо, — без протесту поправляється Катерина. — Чому ви такі вперті й не хочете зрозуміти цього?

— Ой панно Катрусю, пардон, пані докторова, чого це ви завзялися сьогодні смішити мене? Що значить — неможлива річ? В наш час? Ніби ви не знаєте, що у відродженій Польщі за гроші все можливе... У нас за гроші можна з дами зробити панну-правічку^[22], як пан президент з своєї малжонки... Наша пані президентова прожила сім років з своїм першим чоловіком, ви ж знаєте, читали, з ад'ютантом пана президента, а тепер папа оголосив її вірго інтакта^[23]. А ви кажете — неможлива річ!

Катерина встає, підходить до Сулімана і — о, диво! — кладе йому фамільярно руку на плече:

— Чому ви не хочете повірити мені, Суліман? Це дійсно... **неможливо**. Ви, може, чули одним вухом... мені прикро було про це вам говорити: Неля закохалася в того політичного в'язня... А ви знаєте, яка вона вперта й послідовна. Тому я вам говорю сердечно: справа безнадійна. Вона від свого не відступить... це її перше кохання. Тепер уже знаєте все...

— Ой перестаньте, — скидає безцеремонно маклер руку Катерини з свого плеча, — я вас прошу... Дайте мені спокій з тією платонічною любов'ю. Що значить Нелюська закохалася в хлопця в тюрмі? Я вас питаю, що це таке? Лизання цукерка крізь шибу? Як заставив би паню докторову лизати цукерок крізь шибу, скоро їй відхотілося б таких солодощів! Ким Нелюська закрутила собі голову? Тим... о... у криміналі, що не побачить волі, як мій покійний тато сонця? Він мені не риваль^[24], пані докторова, аби я здоров був, що ні! Романтична мілосць?^[25] Ой мені хоче сумно бути, що ви мене за такого дурника маєте. Покійний Аркадій був вищої думки про розум Сулімана. А котра паненка перед шлюбом не захоплюється такими платонічними мілосцями? І що? — питаю. І пізніше ще більше любить мужа, ну, коли пізнає, що таке справжня любов, пані докторова мене розуміють? Паненки так потребують вишумлюватись перед шлюбом, паничі трохи інакше... гм... До речі... маєте, пане доктор, поздоровлення від однієї сестрички милосердя з Волині.

— Не пригадую собі такої, — збрехав Безбородько.

— Не пригадуєте собі панну Валю? Ту, що в нашівському шпиталі працювала?

— А... ту... щось, наче крізь сон...

— А чого ж вона має панові докторові снитись, коли пан доктор часто мав okazію бачити її наяві? Вона казала панові докторові файно кланятися...

Безбородько був певний, що маклер не зустрічався з Валечкою. Дивувався лише, звідкіль знає він про той зв'язок і з якою метою витягнув його на денне світло.

Катерина, на велике задоволення Безбородька, не надала жодної уваги репліці маклера. Так була зайнята її думка самим Суліманом.

— Зрозумійте нарешті, Суліман, я не хотіла б повторяти того, що вже раз вам сказала... ви — жид, а вона католичка. І до того ще дочка католицького священника. З священичого роду з коліна в коліно.

— Ой, — Суліман зробив характеристичний рух, начеб заслонявся перед ударом з боку Катерини, — сховайте, пані Катрусю, свої коліна, бо я їх дуже боюся! Що мені пані докторова буде говорити, то я навіть слухати не хочу. Весь світ знає, що Пілсудський був масоном, а хоронив його католицький біскуп... хоч трошки, ну, було непорозуміння у вищих сферах... А пані Пілсудська теж від нашої віри — і нічого... була панею президентовою Речі Посполитої Польської, а пані Катруся буде мені тут про коліна говорити...

— А, — знетерпеливилася Катерина, за що з місця згудила себе. — Як ви не розумієте, що вольно воєводзе, то не вольно тобе, смродзе!.. Що Суліман рівняє себе до Пілсудського чи Нелю до пані Пілсудської? — навмисне поставила знак рівняння між Річинськими і маклером. — Ви ж не змініте своєї віри, а Неля теж не перейде на Мойсееве віросповідання ані на безконфесійність, а без цього ніхто не дасть вам цивільного шлюбу...

— А я й не думав змінити віру, — трохи здивувався, трохи образився Суліман. — Звідки те пані Катруся взяли? Файний мені інтерес позбутися своєї віри! Спитайте свого пана доктора, чи він захотів би міняти свій фах... А моя віра — може, це смішно комусь, але моя віра — то моя спеціальність, фах, пані Катрусю! Суліман-єврей є собі малий король від малої біржі в малім містечку, а ким буде Суліман-вихрест? Я не побожний єврей. Ні! Я зовсім не побожний чоловік. Для

Нелюськи можу їсти солонину, але міняти віру? Що то значить? В моїм віці міняти спеціальність? А котрій жінці потрібний чоловік без спеціальності? Пані Катруся теж не побивалася б так за паном доктором, аби пан доктор, ну... не був паном доктором, правда?

На одну мить видалося Катерині, що в очах маклера майнув шалений вогник. Блиснув і згас, але в часі короткому, наче блискавка, побачила вона перед собою обличчя психічно хворої людини. Господи, невже ж здогади Марині — це правда?

Як, яким словом, яким жестом, якою інтонацією, мучила себе, ще раз спровокувати в його оці той спасенний, єдиний для неї шалений вогник?

Пішла на провокацію.

— А мама, знаєте, Суліман, здається, не мала б нічого проти вас як зятя... Мама вас дуже любить...

Заки Суліман встиг закрити руками очі, Катерина добачила сльози в них.

Перемігши спазм, промовив з серцем:

— Пані добродійка Річинська добра людина, дай їй Боже здоров'я! Як вона ладна віддати дочку за комуніста, то чому не має дати за єврея? Хто страшніший для ксьондзів — більшовики чи євреї? Мені щось здається, що «товариші»... Мені, темному маклерові, так здається, а що на це панна, пардон, пані Катруся?

Провокація увінчалася успіхом. У маклера почалося маячіння. О Господи, якщо ти допоможеш мені, кожної п'ятниці до кінця життя служба Бога до серця Ісусового.

Не дивувалася ані не сумнівалася словам хворої людини.

— Суліман знає, що одна з моїх сестер виходить за комуніста? А котра саме? Мені було б дуже цікаво знати. Зоня, Оля а чи Слава?

Суліман перемінив вираз обличчя. Очевидно, видалося йому щось підозрілим в інтонації голосу Безбородькової. Допитливо глянув на

Безбородька, потім на Катерину.

— Пані Катруся строять собі жарти, а то справа поважна...

— Що... що поважна справа?

— Пані Катрусі аж треба говорити? То я мовчу. Аби лише не плакали ті, що сміються тепер. — Його гарні очі блисли зловіщо. — Пані Катруся в одному дуже помиляється. Суліман ще при здоровому розумі й знає, що говорить.

Катерину пройняв страх: невже ж він відгадав її думки?

— Суліман, будемо говорити відкрито.

— Ну, ну, — посміхнувся він, — пані Катруся вже рік цілий лякають відкритою розмовою, а я не можу її дочекатися... Що значить — відкрито чи замкнуто? Я щось не дуже розумію... Ну, ну, я слухаю...

— Може, це буде вам неприємно, але треба дивитися правді у вічі. Ви, крім усього іншого, застарі для Нелі. Вона може вам у дочки годитись. Вона може гидуватись вас... і воно напевно так...

Катерина ужила аргументу, яким колись хотіла завдати смертельної рани Безбородькові. Як у той туманний ранок після пошлюбної ночі, так і тепер замкнула очі з страху за свою сміливість.

«Він зараз кинеється на мене, а той йолоп навіть не здогадається стати в моїй обороні».

Коли після хвили страшного очікування розплющила очі, то побачила на обличчі маклера замість гніву відблиск великого душевного задоволення.

— Пані докторова дивується, що Суліман щасливий? Я не буду багато говорити. Я лише скажу, що на моїм місці пані Катруся теж була б така сама. Суліман може щасливо посміхатись, бо Суліман — ша! — щось знає. Один тільки Суліман знає, і то добре. Йой, то дуже добре.

Він потер з задоволенням руки, а в Катерину знову почала вступати надія, що, може, Господь таки змилосердився над нею і відібрав йому

розум. Господи, воля твоя пресвятая, дай так, щоб це було правда.

— А що Суліман знає? — спитала ласкаво, довірливо заглядаючи йому у вічі.

— Я знаю те, що знаю. А чого пані докторова така цікава? А може, то мій секрет? Я не хочу, щоб через мої секрети пані докторовій голова боліла. Я скажу... Ну, я знаю, що я був колись Нелюсьці гідкий. Пані докторовій подобалося це слово сказати до мене — «гідкий»? Я так не сказав би пані докторовій, хоч би воно й було правда. Я був страшний Нелюсьці. Вона воліла кляштор^[26], чим мою любов, але тепер, хай пані докторова уважно слухає, все перемінилося. І тому Суліман щасливий.

— Та що ти, жінко, слухаєш теревенів... Хіба ти не бачиш, що маєш вар'ята перед собою? Бреше він тут усе... ану-бо, забирайтеся, аби мої очі вас більше не бачили! — зірвався розпашілий (Катерина вперше помітила, що в нього трусяться руки) Безбородько, вказуючи маклеру рукою на двері.

Суліман не те що не встав, але навіть пози не перемінив.

— Ви були почервоніли, а тепер так поблідли, що мені аж страшно за вас. «Нур нішт раптім»^[27], — казав мій покійний тато. Мені не так вже приємно у вашому домі. Я можу піти, але нащо, аби ви бігли завертати мене? Нащо? Ой пане доктор, а я колись думав, що доктори — то самі мудрі люди і... ніколи не хворіють на нерви... Таке дурне я колись думав собі... Вам хочеться, щоб то була неправда, що Нелюська стала прихильна до мене? А що Суліманові робити, коли воно таки так... таки правда?

— Ха... ха... — засміявся роблено Безбородько, — ви мене бавите сьогодні, Суліман! Ви подобається Нелі? Та ви подивіться у дзеркало... на своє обвисле, як у старого собаки, лице... на свою фігуру з профілю... і тоді будете говорити.

— Я не потребую дивитись, бо я те все знаю. Гарно то виглядало б, якби чоловік не знав самого себе? Я ніколи не думав, пане доктор, що

ви так мало людей знаєте. Ви вчений чоловік, студіювали у Відні, займалися там, як мені казав покійний Аркадій, різними високими речами — і так зовсім не знаєте людей? Ви не знаєте такого прикладу з історії, літератури, ну, з кіно, з театру, що дівчина може бути прихильна до старшого чоловіка? Ну, до старшого чоловіка тому, що він серцем шляхетний? А роман вашого Мазепи з Мотрею? А «Хам» Ожешкової? А у німецького письменника... зараз я згадаю... ви його напевно знаєте... о, у Гауптмана є теж така річ. Ну, що то? Я, задріпаний єврей з задріпаного Нашого, маю пана доктора літератури вчити?

— Слухайте, Суліман, — Безбородько зробив кисло-презирливу міну, — що городите дурниці, з яких кінь сміявся б! Ті випадки в літературі чи кіно... та ви знаєте? — там романтичним дівчатам заімпонує або шляхетність старшого мужчины, або його розум чи відвага. А чим можете заімпонувати ви Нелі? Ви на старість сказались до решти! Та ви брудний не лише фізично. Ви своїх лахів не скидали з себе, відколи їх наділи. Та що там одяг? Ваші руки... ваша душа брудна! Хто ви такий? Звичайний шахрай, та й тільки? На чому ви доробилися маєтку? На чесній праці?

— Що значить — на чесній праці? А з ким я мав діло? Я вас питаю, пане доктор, з ким я мав діло? З чесними людьми? Хто був мої клієнти, ну? Картографі... паненки, що заскоро бавляться у тата і маму... дами з вищого товариства, яким набридали рідні чоловіки... сині птиці, які хочуть з олова робити золото й потребують трохи капіталу для цього. Я вже не говорю про панен, що полюють на женихів на становищі, ні про панів на становищі, які хочуть, щоб їм створити славу багатих. Ні, правда, з ким я мав діло? А для Нелюськи я буду завжди добрий. Ух, який буду для неї добрий! Вона буде королевою в мене!.. — він усміхнувся широкою блаженною усмішкою і з напівзаплющеними очима хвилину тривав у своїм намірі щасті.

Привів його до тверезості сміх Безбородька.

— І ви думаєте добротою звоювати дівоче серце? Ви? — Безбородько тицяв у нього пальцем. — Ви? Рафаїл Суліман? Та я бачу, що ви вже зовсім з'їхали з розуму, а не тільки трохи, як мені казали...

— А я хіба перечу? — Суліман за кожним разом, як наближався до нього палець Безбородька, подавався взад, заслоняючись характерним рухом руки. — Я не перечу. Я перечу інше: нащо мені завойовувати Нелюсине серце, коли я його вже собі з'єднав? Я собі маю її серце, як маленьку пташку.

— Яку ви хочете укоськати золотим зерном? Ха... ха... Ви, попри всю свою хитрість, ще й великий простачок, Суліман. Якраз моя швагерка найменше полакомиться на золоту пшеничку. Я бачу: ви її зовсім не знаєте.

— Ви мені будете казати, що я не знаю Нелюськи? Мені робиться весело від такої балаканини. Пане доктор Безбородько, якби я не знав, яка Нелюська, то я, перепрошую, віддав би її вам, а не женив би вас на панні Катрусі.

Вирвалося це несамохіть Суліманові чи слова ці становили текст ролі, яку грав у дуеті з Катериною, Безбородько не міг збагнути. Злякався не на жарти, як побачив побілілу, наче мертвець, Катерину. Лице її в одну мить вкрилося коричневими веснянками, що вчинило її ще більш відразливою.

— Хам! — кричала не на Сулімана, а на Безбородька. — Хам! Хам!

— Вийдіть, Суліман, — втомленим голосом попросив Безбородько, — пані докторівій щось нездоровиться.

Не встиг Суліман зійти з сходів, як Безбородько збіг за ним. При всьому презирстві й огиді, які мав до маклера, почував, що Суліман не чужа йому людина. Не вмів собі пояснити, що за непереможна сила (невже ж у гру входила особа Нелі?) тягне його до маклера.

Суліман пристанув на останній східці. Стояли око в око, як колись під верандою під час тризни по Аркадію Річинським.

Безбородько заговорив першим:

— Карколомну гру затіяли ви, Суліман. Програєте.

— А кожна гра має те до себе, що можна виграти або програти. Пан доктор того не знають? А може, не програю? А якщо програю, то — можете мені вірити — це буде моя остання програна^[28]. Це Суліман заповідає наперед. Ви чуєте, пане докторе? Коли вже летітиму у безодню, то не сам...

— Диявол! — дихнув йому словом у обличчя Безбородько.

Суліман відповів достеменно так самісько, як у той вечір під час тризни:

— Ох, пане докторе, як би я хотів ним бути!

Відвівши Сулімана до хвіртки, Безбородько залишився на подвір'ї, щоб подихати трохи свіжим повітрям у символічній розумінні цього слова. Почував себе як людина, яка в надії збагатитись програла в рулетку останній гріш.

Теофіл знову відчув Нелю у мозку. Саме так: не в серці, а в мозку, як злаякісну пухлину.

¹⁹ Кріслі для відпочинку.

²⁰ Не дратувати.

²¹ Незаконно народжену (лат.).

²² Невинну (польськ.).

²³ Непорочна діва (лат.).

²⁴ Суперник (польськ.).

²⁵ Романтичне кохання? (польськ.).

²⁶ Монастир (польськ.).

²⁷ Тільки не поспішайте (євр.).

²⁸ Поразка (польськ.).

У їдальні застав Безбородько таку картину: за столом навпроти вікна у пленері сиділа Олена. Навпроти неї лицем до дверей доктор Гук. Неля і Зоня розмістилися по протилежних кутах тапчана, наче нарочком залишаючи для нього місце всередині. Катерина, широка й незугарна, поралася біля столу, на якому розставляла чашечки з кавою.

«Дарма літні жінки бояться контролю сонячного променя, — подумав Безбородько, глянувши на тещу. — Він, з одного боку, виявляє найменшу вглибину, найтоншу зморшку, кожний зайвий волосок, кожну надмірно поширену пору на поверхні обличчя, а з другого боку, обливає його такою веселою гамою світла, що в його миготливім блиску нівелюється все».

Доктор Гук був різким контрастом до Олени. Аскетично-худе лице і надмірно товсте черево. Ненормальний розподіл жирового відкладу в організмі. Вага залишилася та сама, а людина постаріла.

Гук сидів похнюплений, з схрещеними кістлявими руками над столом, стежачи пильно, коли в загальній розмові зробиться прогалина, куди він зможе вскочити з своєю розповіддю.

Приємною несподіванкою була для Безбородька присутність Нелі. Вийшло, що Олена, ідучи з дому, в поспіху забрала й запасні ключі, так що Мариня не може тепер піти на вечерню. Дівчата прийшли за ключами, проте не дуже квапилися додому, що було другою приємною несподіванкою для Безбородька.

З ванної кімнати вийшов вимитий, з мокрими космиками на чолі вуйко Зенко. Безбородько не відразу зрозумів, що зайшло, як дівчата зірвалися і посадили Зенка поміж себе на тапчані.

«І тут я спізнився», — подумав Безбородько з досадою.

Неля, заглядаючи любовно у вічі вуйкові Зенкові, заспокійливо гладила його загорілу сільську руку:

— Не треба, вуйцю, всього так брати собі до серця, не треба.

Неприродною сама по собі була та обставина, що вуйко Зенко, який завжди для інших мав заспокійливі слова, тепер був схвилюваний до того, що мусив помитись холодною водою. Його сині, як звичайно, в легкому запальному стані очі, такі довірливі й безпечні, тепер були чимсь смертельно ображені. Безбородько не чув початку розмови. Здогадувався, що хтось зробив вуйкові Зенкові неприємність і він з акуратністю й нахилом до деталізації, притаманними селякам, розповідав про свою пригоду.

— Він мені каже: «Ти піп, а раз ти піп, то ти дармоїд і шкуродер». — «Який я піп, — пояснюю йому, — коли я відмовився від висвячення? Я ж не маю права ні сповідати, ні служби Божої правити, ні шлюб давати, ні хрестити, хіба що з води. Я, — кажу, — абсолювент^[29] теології». — «Ага, то офіційно, по документах ти не піп, але за переконанням, в душі то ти таки піп».

— А що кузен відповів на таку безличність^[30]? — спитала обурена Олена, чим стягла незадоволення на себе з боку Зоньки.

— Хай мамця дасть спокій. Вуйцю сам усе розкаже.

— А я йому відповідаю: «Я не з переконання, а тим паче не з покликання пішов на теологію».

Зоня, яка щойно скартала Олену, що та перебила розповідь вуйка, зайшлася високим, недобрим сміхом:

— Як? То й вуйко не з релігійних переконань пішли на теологію? А я думала, що тільки один стрийко Нестор... наш гусарин. Я завжди думала, що вуйко Зенко такий богоугодник... єдина простолінійна людина в нашій родині, а то дійсно — несподіванка!

— Бо ти, Зонцю, не даєш мені докінчити. Я ж почав розповідати, а ти перебиваєш, — вуйко Зенко був більше здивований, як ображений, такою нечемністю з боку племінниці.

— Правда? Правда — яка вона! — живо порушився на своєму кріслі доктор Гук, який мав свою думку про погану звичку Зоні Річинської. — Я кажу, що ті молоді ведуть себе неможливо. Я не знаю, де і як вони виховувалися, прошу пробачення, пані добродійко. Але даймо слово панові Зенонові.

Вуйко Zenko подякував за увагу кивком голови.

— Що я хочу сказати? Я не був аж такий побожний. Я не ховаюся з тим, що в мене не було ніколи спеціального покликання до теологічних наук. Але коли під час українсько-польської війни у дев'ятнадцятому році... А, я забув ще сказати. Він говорить мені: «Ти служив в українській галицькій армії». — «Служив. Добровольцем пішов. Ще вісімнадцять не було мені». — «Ага, то ти при допомозі американських і англо-французьких імперіалістів душив робітниче повстання в Дрогобичі?» Прошу подумати, що він мені сказав! Я когось душив! Я на очі не бачив живого англо-американця, а він мені каже, що я душив з ним робітниче повстання.

— Хвилинку, вуйцю, — мовив Безбородько, який досі не встрявав у розмову, бо вся його увага належала Нелі, — повстання проти ЗУНР таки було, й таки його задушено. Це так, зовсім об'єктивно. Між нами кажучи, панове міністри вели себе ганебно. Я знаю такого одного бывшего українського міністра, що за короткий час існування Західної Української Народної Республіки як її міністр торгівлі... купив собі три села на Львівщині. Факт, прошу вуйця. Нафта йшла наліво цілими ешелонами, а кожний посіпака при уряді ставив собі за точку гонору мати коханку... Розуміється, хутра, карета, брильянти — все це мусила оплачувати молода Українська Народна Республіка.

— Так, то все так, — і не думав заперечувати вуйцю Zenko. Він лише одного не міг зрозуміти і шукав очима когось, хто міг би йому це пояснити. — Але при чому тут мій сусід Данило? При чому тут

я і сотні таких, як я, рядових вояк? Данило відсидів два з половиною роки в окопах на італійському фронті.

— Так, — підтвердив доктор Гук, що хоч при цій нагоді може вкинути свої два слова, — у тій війні італійський фронт рівнявся пеклові. Але я перепрошую, пане Зеноне, прошу продовжувати.

— Тільки прийшов Данило додому, обдертий, виснажений, завошивлений. Ще не відіспався як слід...

— З жінкою, — хихикнув Безбородько, за що отримав від тещі погляд, повний докору й догани.

Зенко вдав тактовно, що нічого не чув. Продовжував:

— Аж тут чуємо: розпалася Австрія. Поляки, чехи, румуни, мадяри... всі хочуть своєї національної незалежності. Заметушилися, — пан доктор Гук знає, — українці. Що робити? Ситуація така, що поляки претендують не тільки на Західну, але й Східну Галичину. Біда! Кажуть хлопці: не даймося полякам, бо з-під австрійської попадемо в ще гіршу, польську, неволю. Пішли ми з сусідом Данилом, як багато інших, на українсько-польську війну. Пішли добровольцями. Мені ще й вісімнадцять не було, — пригадав ще раз. — Я ішов з чистою душею і совістю боротись за волю й тому, — вуйко Зенко підніс голос, а очі стали в нього ще рожевішими, — не дозволю нікому інспірувати мені того, чого не було, чого я не думав. Я повернувся живим додому. Така була моя доля. А Данилові на вулиці Оссолінських у Львові якась польська шовіністка випарила окропом очі, і він скочив з третього поверху у шпиталі — і... нема Данила. Його нема, а син його народився вже по смерті батька. То він хоче, щоб я йому признав, що Данило Мрак з Вербівців ворог народу, буржуазний націоналіст, а я знаю, що воно не так! Як же ж я можу казати неправду? Я цього не можу, а він сердиться і обзиває мене.

— Та що вуйцю собі з того робить? — знову стала гладити його руки Неля.

Безбородько мав враження, що той цілий вуйцьо Зенцьо й не замічає, чий пальчики гладять його рябу шкіру.

— Коли після програної повернувся я додому, то всі надіялися на допомогу Антанти. Так, пан доктор, напевно, пригадують собі, Антанта весь час нас дурила, що Східна Галичина тимчасово окупована поляками. Ще 23 лютого 1921 року говорилося у Лізі націй, що Польща тільки тимчасовий військовий окупант, а суверенітет зарезервовано за Антантою. Було так, пане доктор?

Доктор Гук притакнув головою.

— А ми, дурники, вірили і надіялися то на Антанту, то на Лігу націй. Я хотів бути, — як ти сказала, Зоню? — так, я хотів бути простолінійним і тому вважав нижче своєї національної гідності йти на роботу до окупанта. Я ж виступав проти тієї держави із зброєю в руках. Як же ж я тепер піду проситися до неї на роботу? Це ж не принципово. Не гонорово. Не патріотично. Та хіба я був один такий наївний? Сотні, тисячі галицьких українців понадіялися на Антанту і бойкотували Польську державу, а потім залишились на цідилі.

— От уже й завівся, — незадоволено шепнула Катерина матері, — хай мама попросить доктора Гука, щоб перебив йому чимсь.

— Зараз, зараз, — відсторонила Олена руку Катерини, не зовсім розуміючи, чого хоче від неї дочка. Була думками у своєї молодості у гостях. Слова Зенка пригадали Олені довгі й безнадійні дискусії з приводу програної в домі її прибраних батьків і... Ореста Білинського на весіллі Рузі в Зеленій.

— Якби я пішов тоді на університет, то був би сьогодні доктором чи адвокатом, але не було українського університету, а такі, як я, бойкотували польський університет. Я пішов на таємний український університет — принципово. А що це дало мені? Хто признавав дипломи таємного університету? Але я не жалкую. Коли б історія повторилася, я, можливо, поступив би так само.

— А хіба вуйцьо не знає, що історія ще нікого в нічому не навчила?
— втрутилася Неля.

— А потім — що ж, так життя укладалося — знято бойкот з польського університету. Відвідували тепер його навіть революційно настроєні хлопці. Звичайно, не мого віку. Молодші. Хоч я міг би був ще записатись... Що я ще хочу сказати?.. Ми бойкотували польський університет і залишились без дипломів, а хитріші й краще матеріально забезпечені виїжджали за кордон. І патріотичний гонор був врятований (не студіювали на польському університеті!), і диплом мали в кишені, але я волів залишитись принциповим до кінця. Не міг інакше. Я вже тоді знав, що це наївність, дурна принципальність, донкіхотство, але я не міг інакше. А роки йшли. Що мені було робити? Я його так і запитав: «Що я мав робити?».

— А що він відповів вуйцеві?

— «Якщо ти був такий принциповий, то треба було включитись, — каже, — у революційний підпільний рух на Західній Україні і боротися за возз'єднання з Радянською Україною».

— А вуйцьо, — питав Безбородько, — що вуйцьо йому на таке?

— А я йому відповів, що в 1919 році ще жодної Радянської України як держави не було. Таки-так. В ті часи влада могла мінятись по кілька разів на день...

Під доктором Гуком заскрипіло крісло.

— Я не привик з такими людьми. Тамтой теж не хотів мене розуміти. Іменно не хотів. Мав злу волю. Це страшне, коли людина не має доброї волі. «Ти, — каже, — маєш землю, яка є власністю народу». Це ж нонсенс! Поле, — пан доктор Гук знає, — ще нашого прадіда. Правда, дід і тато докупили трохи, але в кого? У народу? У дідича і одного директора школи, що виїздив з села. Я йому пояснюю це, а він мені далі своє: «Ти експлуатуєш бідняків». Як же ж я експлуатую? Я даю їсти і два злоті в день, а у пана має він один злотий без їди. «Так, але

ти береш його тільки тоді, коли він тобі потрібний». Що за напасть? Я маю брати взимку сапальника, чи як? «Ти, — каже, — топчеш його людську гідність тим, що наймаєш його». Я топчу? Я не топчу, а топчуся цілий день біля нього, щоб йому зварити і віднести в поле. «А сам ти не працюєш». Не працюю, бо я не в силі сам обробити п'ять моргів поля і тому змушений найняти. «Найняти? Виходить, що ти все ж таки експлуататор». Я прошу пробачення, але я з такими людьми говорити не можу. Я хворію від них.

— Точно, як я! Мої слова, — зрадів доктор Гук.

— А він мене питає: «Як ти такий демократ, такий народолюбець, що платиш робітникові у два рази більше, як пан у дворі, то чого ти ішов на теологію? Чого ти захотів бути попом-шкуродером?». Я йому відповідаю: «Тому я пішов на теологію, бо я вважав у той час, що краще теологія, аніж служба в окупанта». — «Ага, то ти, значить, торгуєш своїми переконаннями». Як же ж можна мені щось подібне закидати? Це мене найбільше ображає, найбільше болить: я торгую своїми переконаннями!.. Це жах! Таж я тому й пішов на теологію, щоб бути вірним до кінця своїм переконанням. Але як же ж я йому докажу? То фанатик. То неприємний чоловік. Страшно подумати: Я торгую своїми переконаннями! Я, що, власне, через оті переконання випав з норм життя... я торгаш!

Безбородько заспокійливо всміхнувся до вуйка Зенка:

— Не такі вони плиткі дурники, прошу вуйця, як нам здається. Він прекрасно знає, що вуйцьо не торгаш, але бачив, що вуйцьо так бурно реагував на його слова, то він... отак... захотів зробити собі забаву з вуйця... Власне, навмисне тому, що вуйцьо так боляче все сприймають до серця.

Вуйко Зенко розгубився до решти.

— Навмисне? Навмисне грати людині на нервах? Свідомо, як каже доктор, виводити людину з себе? Робити собі забаву з того, що хтось

нервується? Я — пас на таке або скінчений дурень. Нелюсю, принеси мені скляночку води, але попрошу холодної.

Безбородько присів на тапчані біля вуйка Зенка з таким розрахунком, що коли надійде Неля з водою, то він потісниться і буде мати її у своїй безпосередній близькості. (Мав іноді враження, що в Нелі з рота чути мигдалем, хоч цей запах у нього як лікаря і асоціювався з такою отрутою, як ціанистий калій.)

— Я так сказав, але не думаю, щоб він навмисне хотів псувати вуйцеві нерви. Вуйцьо мають рацію: то, певно, якийсь засліплений фанатик, хоч тепер назагал вони ведуть поміж собою боротьбу з такими. Тепер, знають вуйцьо, у них тенденція вливатися в народ. Народний фронт, о! Приємно це нам чи неприємно, вигідно чи не вигідно, але об'єктивно мусимо признати, що серед них, на жаль, багато освічених, з широчезним світоглядом людей. Прошу вуйця, вони чудово, запевняю вуйця, розбираються, що таке верхівка ЗУНР, а що народ, який прагнув своєї національної свободи, і що таке верхівка галицької армії, і хто такий ваш Данило. Це наша помилка, прошу панства, — звернувся Безбородько до всіх присутніх, — що ми й досі дивимося на большевиків, як на дикунів з прерій. І навіть між сучасними большевиками і тими, що ми їх бачили в себе у двадцятому році на Тернопільщині, — теж небо й земля. Прошу панства, таж там вищі учбові заклади, різні експериментальні інститути, академії, люди з світовими іменами в науці, мистецтві, медицині... От медицина, прошу панства, такі прізвища, як Павлов, Філатов, Бурденко, — о, навіть українське прізвище! — це світочі всесвітньої науки, а нам здається, що...

— Ох, не можу, гину, — пролунав басовий голос тітки Клавди, — гину на місці: Філько агітує за большевиків.

Ніхто не помітив, коли увійшла вона до їдальні.

— А, що за гості! Просимо, просимо, тітуню! — Безбородько скалив зуби до гості (заки стара ще не зробила завіщання!), а в душі кляв її, на чому світ стоїть. Мусив зірватися з місця біля Нелі й іти вітати стару ропуху. — Як же ж це тіточка так добре надумали... завітати до нас? Пішечком?

— Що? Пішечком? Парадний ти, Фільку! Бачили б ви мене, коли б мала я сюди своїми ногами бити. Зловила я злодія Фелікса і казала завезти себе насамперед до Гелі. І яке я передчуття мала, що казала йому зачекати на себе! «Їмосць пішли на Джерельну!» Тоді я спідницю на голову та й собі гайда на Джерельну. Драб траву скошує у моїм саду, а возити, аби тільки викрутитися, але його провчила... Та найсмішніше було якось. Посилаю дівчину до нього, щоб явився в мене на третю, а той переказує, що не явиться, бо від третьої до п'ятої в Нашому страйк фіакерників^[31]. Ви чули щось подібне? Ні, я вас запитую: вам міститься в голові щось подібне? Мене взяла така пасія, що я хотіла сама на своїх каліках піти до нього й витраскати ту худобу по писку... Страйк фіакерників, ага, ага, на знак якоїсь там солідарності... А може б, організувати страйк проститутток? А чого би ні, то теж робочий народ, якого експлуатують буржуї-чоловіки... Ви лише виставте собі: Фелікс страйкує проти мене! Уф... уф... Давайте, хто там що має закурити... Може, маєш, Фільку, цигарки... Я забула свою файку^[32] дома.

Безбородько на підскоках подав Клавді розкритий портсигар. Мав надію, що бодай цим відчепиться від старої цокотухи.

Тітка Клавда курила цигарку, ніби новак. Розслинила її, тютюн порозвозила по губі й плювалася ним на всі боки.

З презирством і несмаком придивлявся їй доктор Гук. Підозрівав, що панна трохи рисується перед ним, знаючи, як він органічно терпіти не може всього антиестетичного. Бажаючи взяти реванш, доктор Гук спитав буцім між іншим:

— Панно Клавдо, а Фелікс... той самий... ваш колишній садівник?

У свій час ходили по Нашому досить уперті плітки, що панна Річинська після своєї останньої поїздки за кордон і остаточного вирішення не виходити заміж обзавелася молодим садівником, який пильнував з такою ревністю сад, що й додому не ходив спати.

— Ви ще не забули старих історій, пане доктор? Так, докторцю, була перла, та й ся стерла... ха... ха... Дайте сірника! А, правда, ви без вогню! Чи то пак некурящий...

Безбородько маневрував всіляко, аби знову опинитися біля Нелі. Знав, що не позбудеться враження пухлини в мозку, доки не в'яснить її ставлення до маклера. Те, що перед хвилиною наплів йому Суліман про добре відношення Нелі до нього, попросту розпирало йому нутроці.

Неля, випивши свою чашечку кави, стояла при вікні, опершись поетично головою об віконну раму. Подивляла свіжу зелень дерев навпроти. Кожне з них зберігало ще індивідуальний відтінок зелені, поки сонце й порохи не зрівняють всіх до одного брудно-зеленого тону.

Поміж будинками по Джерельній стояли широким отвором незабудовані парцелі^[33], яких власники чомусь не використовували під картоплю, а залишали на сіно. Квіти на луках ще не зав'язували насіння. Переживали останні дні свого квітучого дівочтва. Жовтів ярко іванок-прозірник. Білими крапувальними плямами виднілися ромашки, яких в околиці Нашівщини називали «невісточками». Попри дорогу голубів петрів батіг, а над усім височів тепло-рожевий бузьків вогонь.

«Імпресіоністичне», — подумала дівчина.

— Пане доктор, — звернулася Неля до Гука, — є у малярстві такий напрямок, правда, імпресіонізм? Звідки він і як взагалі появився на світ?

Доктор Гук був вельми радий, що про нього не забули.

— Цікаво, — поманіжився трохи, — що вам здається, ніби старий Гук має все знати. Ходяча енциклопедія, а то далеко не так, діти, далеко не так... Але щодо імпресіонізму, то скажу тобі таке. Але, може, це решту товариства не цікавить?

Всі хором заперечили. Доктор Гук саяв.

— То, прошу панства, справа мається так. Колись у молодості, — пояснив з видимою ніжковістю, — бавився я у малярство.

— Пан меценас малювали? — скрикнули дівчата водночасно.

— З вами напrawdę не можна! Хіба я сказав, що я **малював**? Я ж виразно сказав: бавився у малярство... цікавила мене історія малярської штуки. Звідси і деякі скупі відомості про імпресіонізм. Найбільш видатним серед імпресіоністів... одним з його основоположників вважають Клода Моне. Я просив би не мішати його з старшим на вісім років Едвардом Мане, між іншим, автором чудового портрета Еміля Золя, так. Клод Моне належав до незалежної групи паризьких художників, яких у той час не визнавала офіційна критика. Найкращий доказ, прошу панства, що під свою першу виставку не могли вони добитись жодного офіційного паризького художнього салону. Був це, оскільки мене пам'ять не зраджує, 1874 рік. Тоді... це цікаво... дійсно... паризький фотограф Надар відпустив їм свої салони під виставку. Клод Моне між іншими виставив свою картину, яку так і назвав «Impression» — «Враження» по-українськи. Прощу собі уявити, що від назви цієї картини пішло названня для всієї групи, а згодом для цілого напрямку в історії не лише французького, але світового, як панству відомо, мистецтва.

— Цікаво, пане меценас, а що саме представляла собою ця картина? — хотіла знати Неля.

Олена, рада, що дитину цікавить ще щось поза її внутрішнім світом, докинула від себе:

— Правда, що було представлено на ній?

— Я її не бачив, — скромно заявив доктор Гук, — то єсть не бачив оригіналу. Копію — так. Картина представляє собою фрагмент порту при сході сонця. Крізь вранішні мраки ледь видно силуети човнів, які легенько колишуться на воді... А крізь тумани над водою просвічує червоний промінь сонця... оце приблизно такий зміст «Враження».

Неля хотіла ще більше знати:

— Пане меценасе, а по чому, наприклад, можна пізнати, що та чи інша картина намальована в імпресіоністичному стилі?

Обличчя доктора Гука прибрало нещасливого виразу.

— Ні, ви таки неможливі! Я ж говорю вам, що я дилетант... І коли я цими речами займався? Тебе ще, Нелюню, на світі не було, а ти тепер питаєш мене таке... це просто як на сміх... та у відповідь на таке запитання треба було цілу лекцію прочитати.

— Я перепрошую пана меценаса. Я думала так, в загальному... я не знала... я не хотіла...

Скруха Нелі промовила до серця доктора Гука, і він відразу розпогодився.

— Імпресіоністи — це перш за все майстри пейзажу.

— Певно, — півголосом зауважив Безбородько, — малювати крізь мжичку людське обличчя не так воно вигідно...

— Пане докторе, я ще не скінчив. Між іншим, була поміж ними, тобто в цій групі, і одна жінка, Берта Морізо. Для панства буде цікавим той факт, що один галицький діяч і трохи поет свого часу... значить, українець, мав ліричне відношення якраз до цієї художниці... Але це до речі не належить. Вихідною точкою, наскільки я орієнтуюся в цій матерії, був перш за все принцип планеризму.

— А що це таке, пане меценасе?

— От бачиш, ти не розумієш самого терміну. Я повинний би тобі пояснити, а як зачну пояснювати, то більше затемню, чим висвітлю.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ